

УДК 316.334.52:39 (477.53)

**ЛЕМКИ НА ЗІНЬКІВЩИНІ (ПОЛТАВЩИНА):
ДО ПИТАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ГРУПИ***Лариса Шаповал*

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Україна, 36000, м. Полтава, вул. Остроградського, 2
e-mail: ShapovalLar@ukr.net

Культурна та побутова дійсність українського народу має розмаїтий регіональний колорит, виявляє специфіку етнографічних груп – бойків, гуцулів, лемків, поліщуків і литвинів. Зберігши у побутовому вжитку давній мовний діалект, унікальний побут в українському середовищі, лемки продемонстрували потужні ресурси у протистоянні колонізації та відстоюванні національної ідентичності. Сьогодні ми маємо осередки лемківської культури на Лівобережній Україні, завдяки компактному поселенню лемків у Зіньківському районі Полтавської області, що забезпечує збереження та трансформацію між поколіннями лемківських традицій.

Актуальність теми статті є незаперечна, оскільки, на сучасному етапі досліджується питання регіональної ідентичності етнічної спільноти у розвитку держави та відродження звичаєво-обрядової культури українців. Сьогодні лемки як етнографічна група знаходиться під загрозою асиміляції та зникнення, тому слід зафіксувати ті галузі традиційної культури, які можливо ще виявити та вивчити, які доводять етнічну єдність лемків з українцями. Автор статті ставить за мету: виокремити регіональні особливості традиційно-побутової культури лемківської громади Зіньківщини після депортації з с. Кам'яна Новосанчівського повіту Краківського воєводства (Польщі), вивчити процеси трансформації самосвідомості лемків і відстоювання національної ідентичності на Полтавщині у радянську добу та у роки незалежності України.

Історіографія теми досліджень етнографічної групи лемків є об'ємною. Перші наукові праці про лемківську етнокультуру знаходимо у 1840-х роках, які належать М. Шашкевичу, Я. Головацькому, І. Вагилевичу [3]. Аналіз громади лемків в останній третині ХІХ – першій половині ХХ ст. як форми самоуправління у реалізації урядових законів і розпоряджень органів влади проведено О. Турчаком [34]. Етнографічне дослідження Лемківщини здійснювали Ф. Колесса [17], І. Лемкін [18],

М. Худаш [35], М. Мушинка [22],
І. Карпенко [10], І. Зілінський [9],
Д. Солинко [15], І. Красовський [14-16]. У 1970-80-ті роки Лемківщину вивчали науковці Музею етнографії та художнього промислу, Інститут народознавства НАНУ (м. Львів) та ІМФЕ імені М.Т. Рильського (м. Київ). У радянську добу тема депортації лемків не висвітлювалась, а у незалежній Україні з'явилися збірки документів [8], книга «Лемківщина: земля, люди, історія, культура» [19], праці М. Якименка [21; 36]. В. Наконечного [23-25], В. Кіцака [11-13], С. Сергійчука [30], Ю. Сороки [31], С. Різніченко [29], І. Оленич [26]. Сьогодні, лемківську культуру досліджують Ю. Гошко [5; 6], А. Бата [1], Я. Бодак [2], Є. Гайова [4], А. Данилюк [7], Ю. Тарнович [32; 33], М. Янко [37], І. Любчик [20].

Лемки є етнографічною групою українського народу, які проживали на схилах східних Бескидів між річками Сян і Попрад на захід від ріки Уж. Історія лемків сповнена драматичними подіями, оскільки, межі території розселення лемків, їх політичний статус і державна приналежність часто змінювалися. Внаслідок польсько-німецької колонізації краю, у результаті якої північний кордон лемківської етнографічної території переміщувався на південь у 1772 році, будучи у складі Галичини Лемківщина опинилася під владою Австрії. Безземелля, соціальне та національне гноблення призвели до масової еміграції лемків з 1870-х років на Американський континент. Після Жовтневого перевороту у Росії та розпаду Австро-Угорщини спроба лемків утворити власну державність не мала успіху, їх територія була розділена між Польщею та Чехословаччиною. «Особливо тяжкі випробування, – стверджує В. Кіцак, – випали на долю лемків під час Другої світової війни й післявоєнні роки. У результаті обміну між українським і польським населенням відповідно до Угоди між РНК УРСР та ПКНВ від 9 вересня 1944 року перед виселенням представники влади описували, оцінюва-

ли нерухомість, що залишалась в Польщі. Близько 500 тисяч лемків покинули споконвічну територію і переселилися у Львівську, Тернопільську, Миколаївську, Херсонську, Полтавську області, а 150 тисяч лемків, що залишилися, польський уряд переселив у 1944 році в західні воєводства країни. Пізніше частина їх повернулася в Карпати» [13, с. 97].

В. Наконечний називає області переселення депортованих лемків: Сталінську (Івано-Франківську), Вінницьку, Сумську, Запорізьку, Одеську, Дніпропетровську, Херсонську, Кіровоградську, Харківську [25, с. 165]. Внаслідок операції «Вісла» (квітень-липень 1947 р.) польським урядом прийнято рішення про виселення українців із етнічних земель українців (Підляшшя, Холмщини, Надсяння, Лемківщини) і переселення їх у західні та північні райони [25, с. 164].

М. Якименко стверджує: «що процес виселення лемків з їх споконвічних земель розпочався 1 листопада 1944 року, коли був відправлений перший ешелон з лемками с. Стрільці Грубешівського повіту (Польща). Ешелон складався з 28 вагонів, що повезли в УРСР таємно 78 господарств, 290 осіб. Останній потяг було відправлено 12 липня 1946 року з Владиславського повіту у складі 15 вагонів (27 господарств, 71 особа). За планом розподілу було передбачено відправити на Полтавщину 12 280 осіб. Перша партія депортованих лемків прибула на Полтавщину у грудні 1944 р. – 7 осіб; у січні 1945 р. – 29 осіб; липні 1945 р. – 2094 особи. Станом, на 10 січня 1946 року у райони Полтавської області з Польщі (Кракова, Білостока, Любліна і Бреста) було доставлено 1910 сімей – 8171 особу. Внаслідок депортації, що розпочалася у вересні 1945 року, а закінчилася у серпні 1946 року, в УРСР було переселено 482 тисячі осіб» [21, с. 5].

На Зіньківщину у 1945 році переселили 57 лемківських родин, зокрема до с. Лютенські Будища – 20 сімей. Лемки переселені у Зіньківський район, проживали у селі Кам'яна Ново-Санчівського повіту Краківського воєводства (Польща). Людей примусово завантажували у залізничні потяги разом із худобою. Спочатку їм говорили, що вони будуть жити разом, але після прибуття до м. Гадяч Полтавської області їх розселили по 2-3 сім'ї у села: Шилівка, Княжа Слобода, Петрівка – Прислопські, Ткачки, Холяки, Хиляки, Фучки; Лютенські Будища – Хмелі, Полянські, Фучки, Жиличі, Олешневичі; Горобії – Горощаки; Бірки – Мохнацькі, Воленцаки. Через рік частина переселенців повернулася до Тернопільської, Львівської, Івано-

Франківської областей. «Вирвані з материзни, малої батьківщини лемки не втратили глибин етнічної культури», – наголошує В. Наконечний [25, с. 196].

М. Якименко зазначає, що у Полтавській області проживало на 1997 рік 10 тисяч лемків, зокрема у Зіньківському районі – 1 тисяча осіб [21, с. 27]. Це вихідці із польських сіл Кам'яна, Поляни, Лабова, Нова Весь, котрі у квітні 1945 р. залишили Ново-Санчівський повіт: Марина, Василь, Антон Фучки, Йосип, Ольга Полянські, Онуфрій, Ганна Олешневичі, Іван Жилич, Антон Хміль, Стефан Ткачик, Петро Прислопський, Мохнацькі: Марія, Галина, Меланія, Степан, Воленцаки: Софія, Теофіл, Іван, Антоніна, Любов, Марія, Павло, Надія, Олена, Степан, Хиляки. «Коли подали вантажні вагони, лаштувались дві доби, а їхали до станції Гадяч шість тижнів, а це багатодітні сім'ї, ще й з худобою. Маленьких дітей везли у глибоких діжках для зерна, щоб не випадали з розбитих вагонів. До Гадяча доїхали у середині червня 1945 р. Розвантажилися у полі, бо вагони були потрібні іншим переселенцям, і так просто неба чекали ще чотири доби, поки приїхали підводи, що розвезли нас по селах», – згадувала Ганна Олешневич, 1923 р.н. (додаток Е).

Процес адаптації депортованих лемків був складним на Полтавщині. Їх уявлення про переваги радянського життя та колективну власність змінилися відразу на новій місцевості. Офіційні документи (евакуаційний лист, посвідчення) про зміну місця проживання лемки отримували в Управлінні при РНК у справах евакуації українського та польського населення за поданням обласних виконкомів, котрі ми зафіксували у родині Полянських (додаток В). Силове залучення лемків до колгоспів і безоплатна праця не могли не призвести до пасивного опору, що вилився у міграцію до Західної України. Наслідком примусового виселення лемків були розірвані сім'ї, втрата привезеного з Польщі майна, нестача продуктів харчування, поширення хвороб і зростання смертності. Люди приїжджали жебраками, частина їх гинула дорогою, чи арештовувалися органами охорони через відсутність документів і протиправні дії. Офіційно органами державної влади було прийнято документи, що мали сприяти швидкій адаптації в українських областях, але багато із запланованих заходів залишилися на папері, про що свідчать документи архіву [25, с. 173]. Фонди Держархіву Полтавської області містять: «Списки переселенців по обстеженню їх господарствено-бытового устройства каждой семьи в отдельности»; «Список пере-

селенців із Польщі в Зіньківський район Полтавської області» (станом на 5 вересня 1946 р.); відомості про виплату грошової допомоги до 1946 р.; «Докладная записка уполномоченного обкома КП(б)У Шокурова, 8 сентября 1946 года» [21, с. 7]. Справами переселенців займалося Управління по справах евакуації українського та польського населення при РНК УРСР (Рада Міністрів), відділи якого були створені при виконкомах Рад. «Траплялося, що лемки прибували на призначений для них хутір чи подвір'я, то знаходили там порожнє місце. Коли приїхали до села, то побачили, що немає для нас ніяких хат, а жили у бригадських хатах по кілька сімей вкупі», – розповіла нам Фучко Марія Дмитрівна, 1922 р.н. Лемкам видавали замість грошей майно та худобу конфісковану у місцевих жителів. Допомога органів місцевої влади, надання майна репресованих у порядку взаєморозрахунків викликали неприязнь населення Зіньківщини до переселенців.

Слід вказати на поганий стан освіти депортованих лемків, хоча згідно урядових інструкцій вони мали вчитись, шляхом пропагандистської роботи серед молоді та дорослих. Ліміти на обласні, республіканські та союзні газети лемкам виділялися, проте використані вони не були, оскільки, вони не мали грошей для їх підписки. В. Сергійчук стверджує, що «недостатня політмасова робота у Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській областях відзначалась рядом державних постанов. Агітаційна робота замінювались жорстким адмініструванням чи втручанням міліції й працівників НКВС» [30, с. 164-166].

Лемки відчували себе матеріально невлаштованими та психологічно чужими через байдуже ставлення радянської влади до їх побуту. «В архівних даних про надання грошової допомоги за 1946 рік у Зіньківському районі надавався ліміт – 27 тисяч крб., видано – 18 тисяч крб. Колгосп імені Кірова прийняв найбільше переселенців – 20 сімей з Лемківщини», – стверджує М. Якименко [36, с. 163]. На сьогодні у живих залишилася лемкиня Ольга Олешневич (1938 р.н.), яка проживала у Лютенських Будищах, а нині – у с. Кунцеве Новосанжарського району Полтавської області (додаток Е). Її сестра Ганна Олешневич (померла у серпні 2013 р.) згадувала: «Коли ми зійшли на станції Гадяч, до нас підійшов чоловік і запрошував сісти на підводи. Пізніше ми дізналися, що то був голова колгоспу с. Лютенські Будища Шевченко Марко Михайлович. Приїхали до села, будівель для проживання практично не було.

Притулялися, хто як міг, чотирьом родинам прийшлося жити навіть у сільському клубі, а 16 дітей спали на сцені у сні». Ці спогади нам надали діти та внуки переселенців у с. Лютенські Будища Зіньківського району вчителі Тесля Любов Йосипівна та Коваленко Людмила Василівна, які працюють у місцевому краєзнавчому музеї, в якому створили експозицію про історію поселення лемків на Зіньківщині (додаток А).

З 1952 року переселенці мали власні будинки, які самі збудували. Чоловіків Ганни Олешневич та Ольги Полянської Петра й Онуфрія у районі знали як майстрів-покрівельників. Депортовані лемки сподівалися жити разом, збудувати церкву, тому привезли з собою церковні дзвони. Розкидані один від одного за десятки кілометрів, лемки два рази на рік збиралися разом – на свято Спаса (19 серпня) у с. Лютенські Будища, а на Різдво (7 січня) їхали до с. Шилівка.

Зазначимо, що нащадки лемків-переселенців Зіньківщини пам'ятають розповіді батьків, вивчають історію поселень лемків на теренах Полтавщини. В. Прислонський зазначив, що станом на 2010 р. проживало 45 лемків переселених з Польщі по Шилівській сільській раді та живих лемків – 13 осіб на 2014 р. Нажаль, сьогодні їх залишилось три, серед них: Іван Олешневич, Деркач (Ткачик) Марія, Олешневич Ольга. Це останні носії лемківської спільноти на Зіньківщині. Під час інтерв'ю, вони розповіли нам про лемківські традиції у побуті мешканців сіл Лютенські Будища, Шилівка, Петрівка, Бірки, Зінькова, де проживають сьогодні їхні діти й онуки.

Особливості історичного розвитку, етнокультурні взаємозв'язки зі словаками, поляками, угорцями викликали появу у традиційній культурі лемків специфічних особливостей. О. Турчак наголошує, що «на Лемківщині не існувало усталеної системи землекористування. Поділ землі проводився на «ріллі», що довгою, широкою смугою тягнулися від господарських будинків по обидва боки до границі сусідніх сіл. Рілля включала 30 моргів поля (1 морг – 0,6 га). До неї входила орна земля, сіножать, пасовисько, неужитки і ліс» [34, с. 28]. Лемки у селах Зіньківщини займалися землеробством і тваринництвом, маючи малі ділянки землі. Висаджували картоплю, капусту, цибулю, часник, моркву, петрушку, сіяли жито, пшеницю, овес, буряки, гарбузи, квасолю, боби, горох, просо, кукурудзу, вирощували корів, овець.

Допоміжними традиційними галузями господарства у лемків були: збиральництво, пасі-

чництво, ремесла та промисли: гончарство, ткацтво, теслярство, різьблення, каменярство, дротарство, шкіряні промисли (чинбарство, лимарство, кушнірство), лісові промисли (виготовлення поташу, гонту для покриття громадських споруд). Лемки були вмiлими пасічниками, збирачами ягід та грибів. «За виручені від продажу ягід та грибів гроші купували речі: взуття, одяг, прикраси», – оповідали переселенці. Лемківські села розташовувалися на низьких терасах по гірським долинам, на берегах річок. Хати стояли вздовж і боком до дороги, вікнами до вулиці, маючи під'їзди до обори (подвір'я), котра загороджена садком-квітником або городом-пасікою [7, с. 58]. Хижі (хати) будувалися з ялиці, сосни, а стіни зі смереки, котрі були відсутніми на Зіньківщині, тому замінювались місцевими будівельним матеріалом – цеглою. Архаїчною ознакою житла лемків є однорядне об'єднання під спільним високим чотирихилим солом'яним дахом, житлового приміщення (іздебки) з господарськими спорудами: сіней («боіско»), комори, стодоли, хліва, стайні, возівні, загати. На Лемківщині просять гостя до хати: «Просимо, хай любить, ходте до хижи, на дворі не будете стояти, бесідувати», – зазначає М. Ткачик. Житло лемки оздоблювали різьбленням, побілкою, розписом зрубних стін, одвірок, дверей, а ворота – білою або зеленкувато-жовтою глиною. Інтер'єр лемківської «хижі» вирізнявся від полтавської хати напрямом отвору печі, куди саджали горщики з їжею та випікали хліб. Піч розміщувалась у кутку між сінешною та тильною стінами хати біля дверей. Уздовж тильної стіни ставили ліжко, а під вікнами причілкової стіни – лаву і стіл, а вікна мали дев'ять полотен скла. На причілковій стіні розміщували ікони, писані рослинним орнаментом картини, які ми зафіксували у житлах лемків Зіньківщини (додаток Г). В інтер'єрі лемківської хижі, видовжену форму мав над припічком: комин – «цівка».

У лемків побутували особливі елементи декору й види одягу, який прикрашався вишивкою з листків, квітів, пуп'янків і стрічкових композицій з геометричним орнаментом. Кольорова гама декору представлена червоним, темно-синім або чорним, зеленим, фіолетовим і жовтим кольорами. Лемкинi одягали сорочку, спідницю (літник, кабат), горсет, камізельку (жилетка. – *Ред.*), куртаки, гуні (верхній одяг зроблений з овечої вовни. – *Ред.*) обрамовані білим, червоним, зеленим сукняним шнурком, довкола шиї та рукавів, чугані (напівкоротке сукняне пальто. – *Ред.*), киреї (верхній одяг до

п'ят, зроблений зі шкіри, сукна чи вовни, без рукавів, з хутряним коміром або з відлогою. – *Ред.*); носили чеpecь або хустку (фацелик), взувалися у черевики, постолы, високі чоботи з підківкою на каблучі, оббиті цвяшками. «Святову сорочку шили з лляного білого полотна, вишивкою на рукавах, мереживом, призбирану при шиї і манжетах, до низу звужену, з застібкою, а повсякденну – із конопляного полотна, менш вишивану, з ширшими рукавами та низьким коміром. Взимку до шлюбу, на свято одягали кирею, а у повсякденні – кожушки з кольоровими нашивками, ногавиці, ходаки. Газдині одягали дукати, пацьорки (намісто з коралів), частіше білі чи чорні пацьорки, волосья скручували у кільце – «хімлю», кладучи на неї чіпчик, зв'язували довкола голови, під шию, а хустку під бороду. Дівчата носили вінок із барвінку зі стрічками, штучними квітами, золотими, срібними бляшками. Гроші тримали в хустці чи гаманці – пуляресі», – розповідала М. Деркач, 1934 р.н. (додаток Е).

Лемки-чоловіки носили сорочку з білого лляного полотна у свято, а з конопляного – у будень з розпіркою на плечах, вузьким коміром, що застібався на зав'язку; камізельку голубого кольору, лейбик із вишивкою та двома рядами гудзиків, гачі з полотна, ногавиці; взимку – білі штани з сукна, що трималися на вузькому шкіряному поясі та широкому – чересі. Головними уборами були: чорний капелюх з заокругленими крисами вгору, сукняна та бараняча шапки. Лемко одягав гуню з вирізом на стегнах, спині, сердак, «чуганю» – довгий плащ з коричневого сукна, прикрашений френдзлями, взував високі чоботи, черевики [34, с. 162]. На жаль, ми не зафіксували одягу у переселенців чи їхніх дітей, але побачили на світлинах і почули про нього із розповідей лемкинь Ганни та Ольги Олешневич.

У харчуванні лемків важлива роль належить борошняним стравам: хлібові із вівсяного, ячмінного, рідше житнього, кукурудзяного борошна. Головною овочевою культурою у харчуванні лемків є картопля (компера): «Лемко тогди лем весел, коли бульба єму зародиться», – говорив Микола Ткачик. Лемки їли рибу, м'ясо, плоди, лісові ягоди, кропиву, щавель, гірчицю, сіль, цукор, лавровий лист, шафран, алкогольні напої, молоко, коров'ячий сир, бринзу, сметану, олію, а заможні лемки вживали рис, чай, каву. Інтенсивність і калорійність харчування лемків зумовлені порами року, пісними чи скоромними днями, заможністю селянина.

Горяни харчувалися три рази на день, а під час польових робіт переходили на чотирира-

зовий прийом їжі. Між обідом і вечерею був «оловрант» (полуденок). Процес приготування та споживання їжі, зберігання та транспортування продуктів пов'язаний із посудом і начинням. У побуті лемків поширені дерев'яний, глиняний, менше – металевий і скляний посуд. Варили страви на припічку перед челюстями печі на відкритому вогні у горщику. На початку ХХ ст. замість дерев'яних з'являються металеві ложки: «залізники», «баняки», глиняні полив'яні ринки «шерпінки». Начинням для приготування страв була «колотівка», в якій товкли картоплю, квасолю, горох, а у мисці терли часник, сир, мак, відціджували рідину у «дівряці». Їли лемки із глибоких мисок дерев'яними ложками круглої форми, а «варехою» насипали страву. Тісто на хліб замішували у кориті чи діжці, а саджали у піч на дерев'яній лопаті – «пасчаній лопаті» вживаній у побуті лемків Зіньківщини. Зберігали молоко у глечиках, у горнятках, коновці з накривкою. Масло збивали у масничці, відтискали сироватку «сирником». Бринзу склали у дерев'яну «гелетку». Капусту квасили у діжці – «гордів», і сікли ножами («косаками») на шатківниці («гоблику»). Алкогольні напої тримали у «боклазі», «плетянках», пили – чаркою «погарік». Для перенесення їжі, води використовували «кондак», «двійнята», «трійнята», «четвірнята». Матеріальна культура лемків мала архаїчні риси побутування у Зіньківському районі серед переселенців із Польщі у 1950-80-х роках була нівельована серед автохтонного населення завдяки політиці владних структур радянської доби. Автентичні речі побуту лемків зберігаються в їхніх нащадків як раритет чи експонат краєзнавчого музею у селі Лютенські Будища.

Сукупність норм моралі, звичаїв, обрядів, традицій, вірувань набутих людьми у процесі тривалої діяльності, ідентифікація особи у суспільстві складають зміст духовної культури українців. Наголосимо, що особливості етнополітичного розвитку лемків, вплинули на становлення їх національної ідентичності на прабатьківщині й у досліджуваному нами Зіньківському районі після депортації із с. Кам'яна Краківського воєводства. На межі ХІХ-ХХ ст. лемки перебували у стані кризи національної ідентичності, яка проявлялась в їх релігійній приналежності. «Етнополітичні процеси, релігійний фактор набував вигляду ідентифікаційної домінанти на території Лемківщини, а греко-католицьке віросповідання було першочерговим проявом руськості, – наголошує І. Любчик [20, с. 99].

Переломним моментом у формуванні національної ідентичності лемків були події 1918-1919 рр. на Західній Україні. На початку 1920-х років розпочався етап становлення національної ідентичності лемків завдяки діяльності громадсько-культурних товариств «Просвіта», а у 1930-х роках поширенню серед них української періодики та діяльність педагогічного товариства «Рідна школа». Лемки не у змозі були передплачувати пресу, тому з грудня 1932 року 500 лемків отримували безоплатно часописи. Із збільшенням та активізацією роботи українських осередків спостерігається зростання національної свідомості населення, свідченням цього є утвердження етноніму «українець». У вересні 1933 року у школах запроваджено лемківський буквар і щорічні курси для польських вчителів. Передбачалося відмежувати лемків від впливів націоналістів і піддати їх впливу польської культури, що у результаті мало привести до повної їх колонізації.

Через церкву та релігійність лемків, було зроблено спробу внести національний розлад. На середину 1930-х років перехід лемків до православ'я припиняється. Низка звичаїв та обрядів лемків-переселенців зумовлені поширенням серед них греко-католицького віросповідання. Центром духовного життя лемків була церква. «На свята і в неділю сходилися помолитися. У 1950-х роках у Зіньківському районі зруйнували церкви і лемки ходили до м. Гадяч за 50 кілометрів, де священником був родич М. Ткачика лемко Іванович. У ній хрестили всіх, хто народився з лемків у м. Зінькові. Його син В'ячеслав мав приход у м. Котельві. «Олешневичі зберігали дзвін, привезений з Кам'яної і лемківська громада вирішила віддати його в храми Полтави. У Зінькові у 1990 році збудовано Хресторіздвяну церкву – скарбницю нашої духовності в якій можна зустріти наших людей», – оповідав Микола Ткачик (1957 р.н.). Найстарші лемкині Зіньківщини Ганна та Ольга Олешневич розповіли, що лемки дуже віруючі люди: «В нашому с. Кам'яна була хороша церква, яку будував мій батько, Полянський Демид. У церкві було три дзвони – маленький, середній і великий «Святий отець Миколай», аби ми відлили цей найбільший дзвін, лемківська громада в Америці збрала кошти і передала нам. На початку ХХ століття багато людей наших їздили на заробітки до Америки, дехто там і лишився. Мій дід сім разів там побував, а Онуфрій – разів п'ять. Коли в 1940 році в наше село прийшли німці, то наказали віддати дзвони аби переплавити їх на ку-

лі. Ми їх заховали, і здолав той дзвін далеку дорогу від Кам'яної до Лютенських Будищ. Довго лежав він у хліві під брикетом, а земляк Прислонський вмовив подарувати дзвін одній із полтавських церков – у Свято-Макарівський храм в Полтаві». У 1982 р. лемки звернулись до владики Полтавського Феодосія з пропозицією передати дзвін у церкви м. Полтави. Вилитий у Вашингтоні у 1927 році, вагою 480 кг заробітчанами дзвін «Святий Миколай» був перевезений до Свято-Макарівського собору, де перебуває на сьогодні (додаток Е).

Серед автентичних речей лемків-переселенців родини М. Ткачика, ми зафіксували церковну книгу «Часослов» і листівки релігійного змісту, котрі переглядаються через пристрій, що має назву «решпективо» привезений з Америки (додаток Г). Деркач (Ткачик) Марія 1934 р.н. розповіла: «Я належу до переселених лемків із с. Кам'яна Ново-Санчівського повіту Краківського воєводства. Серед особистих речей зберігаю ікону та фотографії. Ходили до церкви на Різдво та Великдень і зараз ходимо. Знаходились до ночі в церкві, в гості не ходили, готували 12 пісних страв на Святвечір 6 січня. Паску святили в церкві, а не надворі як зараз. Перед святами дітей водили із школи в церкву і вони говіли, навколошки тричі обходили церкву. До церкви ходимо в неділю та на храмові свята обов'язково. В церкві вінчаємося та прощаємося із небіжчиком, якого відправляє священник. На поминальні дні після Паски чи на похорон готуємо страви на цвинтар, зносимо продукти в складчину: кутя з пшениці, хліб, пироги, цукерки, варимо капустяк, локшину, розтеранку, курятина, свинина, узвар, кисіль молочний – «крохмал». Лемки переселені на Полтавщину, були православні, хоча їх предки належали до греко-католиків, адже у с. Кам'яна була дерев'яна уніатська церква, то вона була перевезена до Львова під музей». Зазначимо, що у селах Зіньківського району лемки та їх нащадки відвідують сьогодні церкви Московського патріархату. Нині, священником Хресторіздвяної церкви у м. Зінькові є Іван Бабич. Син лемкині Ганни Олешневич Іван (1948 р.н.) нам розповів, що: «читаємо Закон Божий, справляємо великі свята за місцевою традицією. Ми всі православні, все робимо по-церковному. Святкуємо народження дітей, внуків, їх весілля, відбуваємо похоронні обряди за місцевими традиціями села Лютенські Будища». Опитування респондентів краю показали, що ікони розміщувались на стіні лемківського житла, чи біля ліжка, а не на покуті, вони не обрамлювались рушниками як у міс-

цевого населення. Перед іконами знаходились у вазах паперові чи польові квіти та лампадка.

«Серед жанрів лемківського фольклору важливе місце займали трудові пісні», – зазначає Я. Бодак [2, с. 46]. Вони пов'язані із польовими роботами, оскільки їх лемки співають по дорозі у поле чи додому. О. Олешневич (1938 р.н.) розповіла нам про копальницькі пісні, які виконуються під час обкопування та викопування картоплі, наприклад: «Повудне, повудне, ой повудне неє ци газдиня гмерва, ой ци ей дома неє? Дома она, дома, ой лем не хоче дати, хоче полуденок, ой з вечерком зогнати! Копайте, копайте, ой мої копальниці, повна фляжка, повна, ой в газди на полици. Фляжка на полици, ой честунок на столі, копайте, копайте, ой копальниці мої». До трудових пісень відносять жнивварські, які виконуються під час обжинок.

Весільна обрядовість належить до етнокультурних явищ, в яких збереглися архаїчні уявлення та вірування, елементи історичних форм шлюбу та сімейних відносин, що дозволяє репрезентувати духовну культуру лемків-переселенців. Марія Ткачик (1934 р.н.) розповідала про весілля у с. Кам'яна Ново-Санчівського повіту: «Свадьби були по вівторках і четвергах, а в суботу «гойкали», не можна свадьбу робити. Вінчалися в той день, коли мало бути весілля. Гостина була в молоді і в молодого. Сповідалися за тиждень перед весіллям, цього звичаю дотримуються й тепер. Запрошували на весілля за тиждень два хлопці – «звачі» з колачем, обвитим рушником і кольоровим папером. Ходили сватати тато з мамою, інколи родичі молодого. На світанки ходили пізно ввечері, або дуже раненько, щоб менше бачили, щоб ніхто не перейшов дороги. Молода, коли була згодна, то брала від мами колач, цілувала і вертала їй дар за дар – свій колач в рушнику». Традиційно весілля розпочиналося з обряду «вінкоплетіння»: у вівторок чи четвер йшли за барвінком, плели його, а свашка зі старостою танцювали та співали. «Староста клав вінок молодій на голову, танцював з ним кладучи його на тарілку, а молодій прикріплювали білий купований вінок клали на чоло, а барвінковий прикріплювали ближче до тімені». До вінця молода йшла з розпущеним волоссям на потилиці», – зазначала Є. Гайова [4, с. 82]. Г. Олешневич, 1923 р.н. згадувала: «одружувалася в білому одязі: вишита сорочка, фартух, вінок з кольоровими квітками, але звісно в місцевому вбранні, бо були бідні».

Соціонормативна культура лемків розумілася як спілкування між «своїми» та «чужими»,

регламентувалася правилами поведінки, гостинністю, яка в українському середовищі формувалася у відповідності з міфологічними уявленнями та мораллю – добрим ставленням до ближнього. Релігійність, працьовитість, взаємоповага у сім'ї, святкова трапеза для гостей ідентифікують лемків-переселенців серед зінківчан. Престижність голови родини, поважне ставлення до матері підкреслювалося формою звертання на «Ви», тато – «нянью», мамо – «ненько». З особливою пошаною лемки ставляться до свояків, кумів, весільних і хрещених батьків, котрі були не менш шанованими, а ніж найближчі родичі. Основою побутових свято-дійств українця був не церковний, а аграрний календар, який регулював усі аспекти життя селянина. Приказка «Святий Юрій землю відмикає, святий Петро жито зажинає, святий Ілля у копи складає», свідчить про активну трудову діяльність лемків.

Зазначимо, що календарна та родинна обрядовість є однією з консервативних сфер традиційно-побутової культури лемків і відображає громадський устрій, сімейні відносини, особливості світогляду, психології, моралі, що ідентифікує лемківську громаду серед жителів Зінківщини. За ініціативи заступника голови Зінківської райдержадміністрації Олександра Терещенкова та голови Полтавського обласного товариства «Лемківщина» Миколи Ткачика 1 травня 2011 р. у с. Лютенські Будища відбувся I-й Міжрегіональний фестиваль лемківської культури «Барви Лемківщини», на якому запалала Перша лемківська ватра на Лівобережній Україні (додаток Б). Фестиваль зібрав почесних гостей: голову Всеукраїнського товариства «Лемківщина» Олександра Венгриновича, заступника голови Львівської обласної організації Всеукраїнського товариства «Лемківщина» Ярослава Козака, члена правління Київської обласної організації Івана Челака, поета зі Львова Богдана Пастуха, співачку з м. Чорткова на Тернопільщині Марію Вудку, поета із с. Шилівки Володимира Прислонського (додаток Б). Найпочеснішою гостею була 87-річна Ганна Олешневич, найстарша лемкиня Зінківщини.

Отець 10 округу Іоан Бабич відслужив молебень. Кілька годин гостей, лемків-переселенців і їх нащадків розважали фольклорні колективи Полтавщини та дует «Яворина» (Ільїни Геннадій та Ірина), а біля сцени розміщувались сувенірні вироби, привезені полтавськими майстрами. Дует «Яворина» має у репертуарі 30 пісень, які входять до «Антології лемківської пісні». У травні 2006 року дует

представляв Україну на Світовому конгресі лемків і IV-му Міжнародному фестивалі лемківсько-русинської культури у Польщі, 3-4 червня 2006, 2007-2010 роках, VIII-му Всеукраїнському фестивалі «Дзвони Лемківщини» у м. Монастирську Тернопільської області, в якому взяли участь артисти, професійні й аматорські колективи з 14 областей України, м. Києва, Польщі та Словаччини. На ньому була делегація лемків із Полтавщини. М. Ткачик говорив: «Наше минуле ми згадуємо завжди, а наше майбутнє – це наші діти і внуки, яким ми мусимо передати лемківську культуру. Ми передаємо нашу реліквію «Часослов» 1837 р., в якому зібрані молитви, що звучали у с. Кам'яна під час Служби Божої, перевезену Петром Прислопським у с. Шилівка з Польщі».

Лемківська ватра вдруге запалала у Лютенських Будищах 1 травня 2012 р., на II-му Міжрегіональному фестивалі лемківської культури, який набув обласного статусу та став традиційним щорічним святом на Зінківщині. Ватра як символ свято-дійства «Барви Лемківщини» запалюється з рук голови Полтавської обласної організації Всеукраїнського товариства «Лемківщина» М. Ткачика та голови ради районної організації ветеранів В. Прислонського. На шкільному стадіоні у с. Лютенські Будища зібралися місцеві лемки та з інших областей України, щоб поспілкуватися, переповісти розповіді батьків, дідів про лемківські традиції та звичаї, поспівати пісень, які стали популярними та входять до репертуару співаків України. Поціновувачі декоративних та ужиткових речей мали змогу придбати уподобане на виставці виробів народних майстрів: ляльки-мотанки, керамічні вироби: іграшки, макітри, горщики, горнята, тарілки, вишиванки, різьблені речі, мальовані та вишиті картини, лемківські писанки. Проводився майстер-клас із писанкарства та лялькарства. «Найдавніші і найпростіші елементи лемківського орнаменту – це писанки, які навчила писати мене мати», – говорить В. Прислонський. У них домінує один колір, інколи трапляється два: коричневий і жовтий та їх комбінації (додаток Б). У поезії Володимира Прислонського читаємо: «Лежать переді мною писанки, мов сонце, червоні, білі, жовті кольори. І раптом залетіли у віконце приемні спогади дитячої пори. Пекла матуся Паски Великодні високі, зверху круглі, мов земля. Розписувала писанки напередодні, а я за цим спостерігав здаля... Ці спогади не раз мені наснилися. Прошли не дні, не місяці – роки. Немає мами, писанки лишилися – творіння її серця і руки» [28, с. 66-67].

Володимир Петрович сьогодні навчає дітей у школах Зіньківського району писати «малюванки», «дряпанки». Майстерність слова та пензля В. Прислонський демонстрував на фестивалях лемківської культури у Монастирську, Львові, виставляючи свої вироби декоративно-ужиткового мистецтва як маркера регіональної ідентичності лемків на осуд людям небайдужим до традиційної культури. Твори поета, який має лемківське коріння, друкуються у регіональних газетах: «Голос Зіньківщини», «Зоря Полтавщини», документальній поемі «Лемки Зіньківщини» [27]. збірці: «Село – моє життєве кредо» [28].

Зазначимо, що сучасні етнічні процеси в Україні, на Полтавщині, супроводжуються піднесенням національної свідомості громадян, зростанням соціальної мобільності населення, формуванням спільних рис традиційної культури внаслідок збереження та трансформації регіональної ідентичності українців у державі. Серед форм трансляції етнокультурної спадщини лемків у Зіньківському районі Полтавської області сьогодні є Міжрегіональний фестиваль «Барви Лемківщини», який став формою збереження регіональної ідентичності лемків-переселенців із с. Кам'яна Новосанчівського повіту (Польща). Нове етнічне середовище негативно вплинуло на розвиток етнокультури: спричинило часткову, а з часом повну втрату звичаїв, традицій, одягу, ремесел: обробки дерева, каменю, будівництво хиж з мальованими вінцями, лемківської говірки, крім релігійності та світогляду. Останні носії лемківської спільноти на Зіньківщині (Полтавщина) нині знаходяться під загрозою зникнення, ідентифікують себе українцями, а не поляками.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бата А. 40 років Музею лемківської культури в Зиндранові / А. Бата. – Львів: СПОЛОМ, 2009. – 36 с.
2. Бодак Я. Лемківські трудові пісні-діалоги / Я. Бодак // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 6. – С. 46-55.
3. Вагилевич І. Лемки мешканці західного Прикарпаття / І. Вагилевич // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 4. – С. 75-80.
4. Гайова Є. Лемківське весілля / Є. Гайова // Народна творчість та етнографія. – 2008. – № 1. – С. 80-88.
5. Гошко Ю. Дослідження Лемківщини на сучасному етапі / Ю. Гошко // Аннали Лемківщини / Фондація досліджень Лемківщини. – Кліфтон, 2001. – Ч. 6. – С. 217-222.
6. Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV-XVII століть. Заселення, міграції, побут. – К.: Наук. думка, 1996. – 208 с.
7. Данилюк А. Будови тут зводили довжелезні // Наука і суспільство. – 1991. – № 7. – С. 58-59.
8. Депортація у західні землі України кінця 1930-х – початку 1950-х рр.: документи, матеріали, спогади: у 3 т. / Ю. Сливка. – Львів, 1998. – Т. 2: 1946-1947 рр. – 175 с.
9. Зілинський І. Праці про говірки Лемківщини (від Попраду до Ослави) / І. Зілинський. – Горлиця: Об'єднання лемків, 2008. –

255 с.

10. Карпенко І. То звідки ж походить назва лемки? / І. Карпенко // Народознавчі Зошити. – Львів, 1997. – Зошит 6. – С. 353-357.
11. Кіцак В. Депортація українців Польщі в УРСР: історіографія проблеми / В. Кіцак // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: «Історія». – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 296-299.
12. Кіцак В. Доля переселенців із Закарпаття. Соціально-психологічна адаптація на Тернопільщині у 1944-1947 рр. / В. Кіцак // Український світ, 1999. – С. 35-38.
13. Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР / В. Кіцак // Молода нація: альманах. – К., 2000. – № 1. – С. 96-122.
14. Красовський І. Лемки – етнографічна група українського народу / Іван Красовський // Народна творчість та етнографія. – К., 1969. – № 4. – С. 21-25.
15. Красовський І. Хто ми лемки / І. Красовський, Д. Солинко. – Львів: Вид-во обл. упр. по пресі, 1991. – 46 с.
16. Красовський І. Лемківщина у творчості Івана Франка / І. Красовський // Лемківський календар за 2011 рік. – Львів, 2011. – С. 40-42.
17. Колесса Ф. Народні пісні з Галицької Лемківщини / Ф. Колесса. – Львів, б. в., 1929. – 466 с.
18. Лемкин Н. Ф. История Лемковины / Н. Ф. Лемкин. – Юнкерс; Нью-Йорк: Изд-е Лемко-Союза, 1969. – С. 16-24.
19. Лемківщина. Земля – люди – історія – культура: в 2 т. / [гол. ред. Б. Струмінський]. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1988. – Т. 1. – 568 с.; Т. 2. – 495 с. (Серія «ЗНТШ»).
20. Любчик І. Становлення національної ідентичності лемків / І. Любчик // Київська старовина. – 2006. – № 3. – С. 80-97.
21. Межею чужини розірване життя: депортація лемків із Польщі в Україну 1944-1947 рр. / За ред. д-ра іст. наук М. А. Якименка. – Полтава: Сімон, 2007. – 100 с.
22. Мушинка М. Лемківська ватра в Ждніні – під суцільним дощем / М. Мушинка // Лемківський календар за 2011 рік. – Львів, 2011. – С. 63-66.
23. Наконечний В. М. Історична доля та культурне відродження лемків / В. М. Наконечний // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 22. – К., 2007. – С. 85-90.
24. Наконечний В. М. Лемки в ХХ столітті: життя на етнічних землях та в нових геополітичних умовах: автореф. дис... к. і. н.: 09.00.12 «Українознавство» / В. М. Наконечний; КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – 19 с.
25. Наконечний В. М. Лемки в ХХ столітті: життя на етнічних землях та в нових геополітичних умовах: дис... к. і. н.: 09.00.12 «Українознавство» / В. М. Наконечний; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 211 с.
26. Оленич І. Доля Лемківщини / І. Оленич. – Львів: Каменярь, 1992. – 119 с.
27. Прислонський В. Лемки Зіньківщини / В. Прислонський. – Зіньків: Б. в., 2011. – 36 с.
28. Прислонський В. Село – моє життєве джерело: зб. віршів / В. Прислонський. – Полтава: Полімет, 2012. – 104 с.
29. Різніченко С. Депортація лемків з території Польщі в Україну в період з 1944 по 1946 рр. / С. Різніченко // Злагода. – 2002. – № 2. – С. 16-17.
30. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі / В. Сергійчук. – Тернопіль, 1997. – С. 164-166.
31. Сорока Ю. Переселення українців з етнічних земель і польського населення з УРСР (1944-1946 рр.) / Ю. Сорока // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. V. – С. 95-99.
32. Тарнович Ю. Матеріальна культура Лемківщини / Ю. Тарнович. – Краків: Укр. вид-во, 1941. – 168 с.
33. Тарнович Ю. Польська політика в Лемківщині / Ю. Тарнович // Аннали Лемківщини / Фондація досліджень Лемківщини. – Кліфтон, 2001. – Ч. 6. – С. 11-27.
34. Турчак О. В. Сільська громада у лемків (1866-1939 рр.): дис... к. і. н.: 07.00.05 «Етнологія» / О. В. Турчак; ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 1996. – 227 с.
35. Худаш М. Походження етноніма лемки / М. Худаш // Народознавчі Зошити. – Львів, 1995. – Зошит 5. – С. 279-290.
36. Якименко М. Депортація українців із Польщі на Полтавщину в 1944-1945 рр., її соціально-економічні наслідки / М. Якименко // Березіль. – 1998. – № 1. – С. 162-169.

Шаповал Лариса Лемки на Зіньківщині (Полтавщина): до питання регіональної ідентичності етнографічної групи

У статті аналізуються регіональні особливості традиційно-побутової культури лемківської громади на Зіньківщині (Полтавщина), процес адаптації у нових умовах після депортації з села Кам'яна, Ново-Санчівського повіту Краківського воєводства (Польща) після операції «Вісла» у 1945-1947 рр. по сьогодні. Досліджуються процеси трансформації самосвідомості лемківського населення та відстоювання національної ідентичності на Зіньківщині у радянську добу та у роки незалежності України. Автор статті наголошує, що нове етнічне середовище негативно вплинуло на розвиток лемківської культури, зумовило часткову, а з часом повну втрату звичаїв, традицій, обрядовості, говірки крім світогляду та релігійності.

Ключові слова: лемки, депортація, адаптація, етнографічна група, регіональна ідентичність, традиційно-побутова культура, село, традиція, звичай

Шаповал Лариса Лемки на Зеньковщині (Полтавщина): к вопросу о региональной идентичности этнографической группы

В статье анализируются региональные особенности традиционно-бытовой культуры лемковской общины на Зеньковщине (Полтавщина), процесс адаптации в новых условиях после депортации из сел Камьяна, Ново-Санчевского уезда Краковского воеводства (Польша) после операции «Висла» в 1945-1947 гг. до сегодня. Исследуются процессы трансформации самосознания лемков и отстаивания национальной идентичности на Зеньковщине в советское время и в годы независимости Украины. Автор статьи подчеркивает, что новая этническая среда отрицательно влияла на развитие лемковской культуры, обусловив частично, а со временем полную утрату обычаев, традиций, обрядности и диалекта, за исключением мировоззрения и религиозности.

Ключевые слова: лемки, депортация, адаптация, этнографическая группа, региональная идентичность, традиционно-бытовая культура, деревня, традиция, обычай

Shapoval Larysa Lemky on Zinkivschyni (Poltava region): on the question of regional identity ethnic group

In the article the regional characteristics of traditional household culture Lemky's community in Zinkivschyna (Poltava region), the adaptation of Lemky in the new situation after the deportation of Kamiana, Nova Sanhivska region Krakow (Poland) as a result of «Operation Viska» (1945-1947) to the present. The transformation processes of self Lemky's population and rational assertion of identity in Poltava in the Soviet era and the years of independence of Ukraine. Exploring the processes of transformation of the consciousness of the Lemky's immigrants and defending their national identity in the Soviet Era, in the years of independence of Ukraine, the Lemky's cultural development of the community in Zinkovskiy geographical area, Poltava region, the author notes that despite attempts at assimilation, denationalization, deportation, ethnic group survived until today in Western Ukraine. The attention is focused on the fact that the new ethnic environment in Eastern Ukraine had a negative impact on the development of Lemky's culture.

The author argues that among the forms of Lemky's ethno-cultural heritage revival in Zinkivschyna (Poltava region). It is noted that the new ethnic environment negatively influenced the development of the Lemky's culture, and sometimes complete loss of traditions, rituals, dialect, material culture and ideology except regionality

Keywords: Lemky, deportation, adaptation, ethnographic group, regional identity, traditional consumer culture, village, tradition, customs

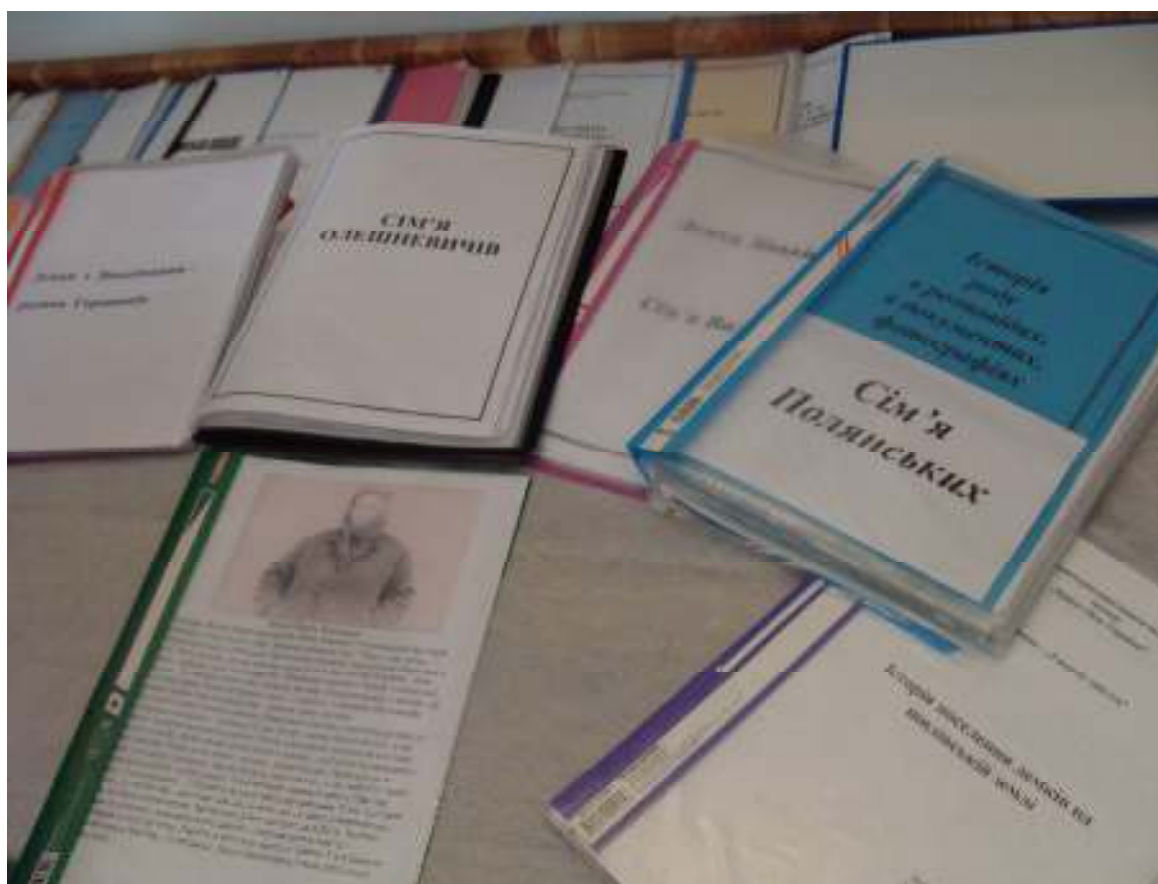
Рецензенти:

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Тробські Мацей, доктор габілітований, професор

Надійшла до редакції 03.06.2016 р.

Історія переселення лемків на Зіньківщину в експозиції
краєзнавчого музею с. Лютенські Будища

Нащадки лемків-переселенців
станом на 2011 р.

**Фестиваль лемківської культури «Барви Лемківщини»
(с. Лютенські Будища, Зіньківський район Полтавської області)**

Володимир Прислонський – майстер писанкарства й слова

Священик Іоан Бабич

Лемківська ватра

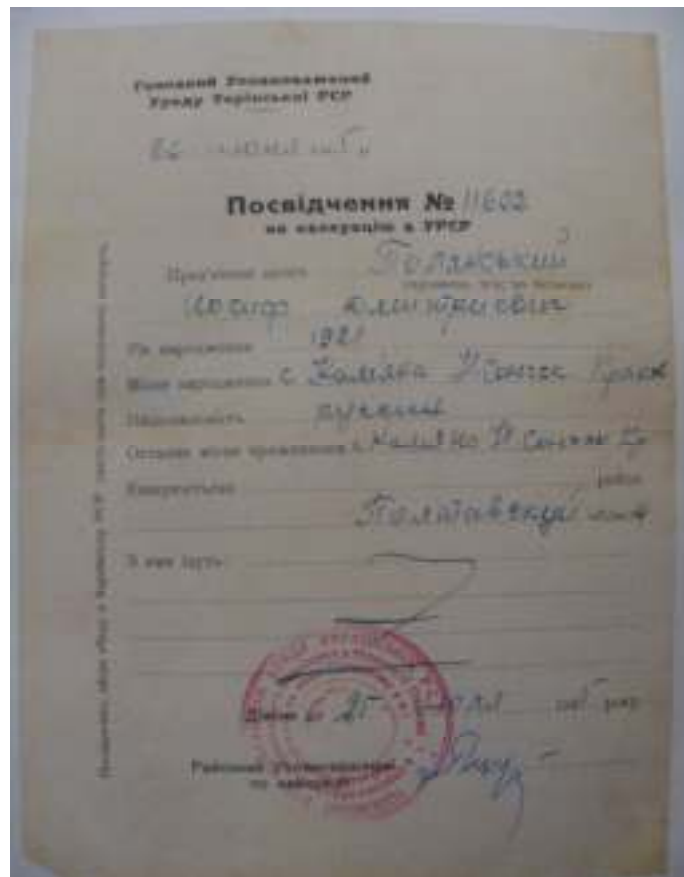
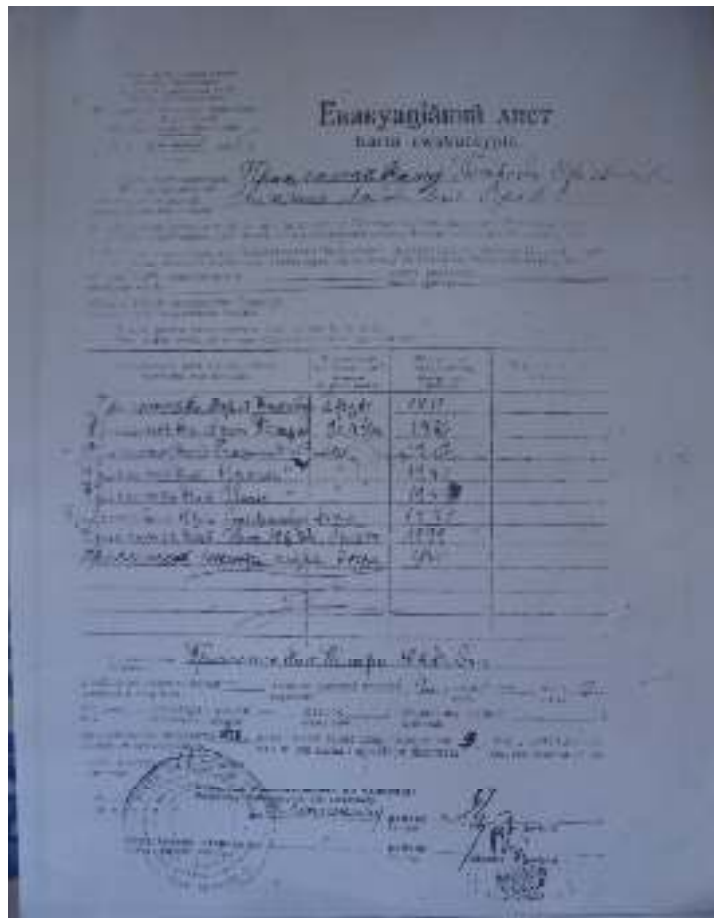
О. Венгринович

Зліва направо: Б. Пастух, М. Ткачик, І. Челак, Н. Свиридюк, Я. Козак, О. Венгринович

Документи про переселення лемків на Зіньківщину

Головний Уповноважений
Уряду Української РСР

2. лип. 1945 р.

Посвідчення № 10

на евакуацію в УРСР

Пред'явник цього Матієвська
(прізвище, ім'я по батькові)

Ольга Трифанівна

Рік народження 1928

Місце народження Крутецька Дача в. Н. в. с. Край. Вал.

Національність Укр.

Останнє місце проживання Крутецька Дача в. Н. в. с. Край. Вал.

Евакуюється в Полтавський район області

З ним ідуть:

Дійсне до 1. липня 1945 року.

Районний Уповноважений
по евакуації

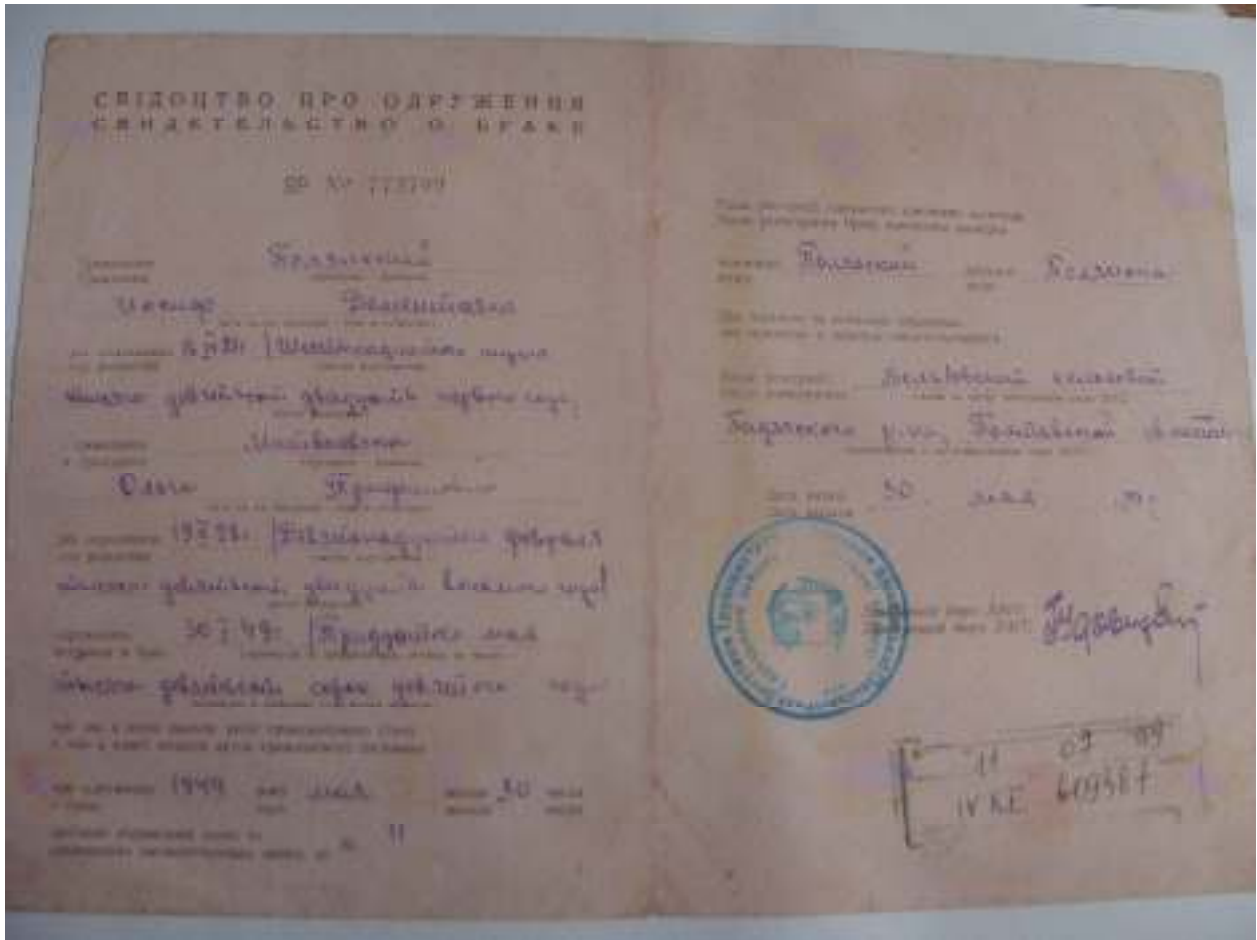
[Handwritten signature]

Посвідчення, після в'їзду в Українську РСР, треба мати при поверненні на батьківщину.

Свідоцтво про народження та виписка з метричної книги

Свідоцтво про шлюб і довідка з архіву про поселення в УРСР

Речі лемків-переселенців, привезені з Польщі на Зіньківщину

Ікони

Книга «Часослов»

Прилад респективо у родині Миколи Ткачика

Лемківська скриня «Бада» (зверху)
та скриня для збіжжя (зліва)

Додаток Д

Жорна, теслярське приладдя, граблі привезені із Нового Санча (Польща)
у селах Шилівка, Машівка (Полтавщина)

Лемко Василь Криса у власному господарському дворі

**Інтерв'ю Анни Шаповал із лемкинями
Марією Ткачик і Ганною Олешневич (м. Зіньків, Полтавщина)**

Інтерв'ю Анни Шаповал із лемкинею Ольгою Олешневич про церковний дзвін «Миколай» привезений із с. Кам'яна Ново-Санчівського повіту (Польща)

